

Γιώργος Καραμπελιάς

ΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

ΕΝΑ ΚΟΜΒΙΚΟ ΣΗΜΕΙΟ ΣΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ και ιδιαίτερα τη μαρξιστική-λενινιστική παράδοση υπήρξε ο διαφορισμός ανάμεσα στην αστική και την προλεταριακή δημοκρατία*.

Σύμφωνα με τη μαρξιστική (και την κυρίαρχη στη συνέχεια μαρξιστική-λενινιστική) παράδοση, η αστική και η προλεταριακή δημοκρατία όχι μόνο διαφέρουν ριζικά και ουσιαστικά αλλά και αντιπαράτιθενται ευθέως. Η αστική δημοκρατία σημαίνει κοινοβουλευτισμό, τυπική δημοκρατία, αντιπροσωπευτικό σύστημα, διαχωρισμό των εξουσιών — ιδιαίτερα της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας — τυπική ισότητα απέναντι στο νόμο κ.λπ. Αντίθετα η προλεταριακή δημοκρατία ή δικτατορία του προλεταριάτου σημαίνει εκλογή αντιπροσώπων ανακλητών οποιαδήποτε στιγμή, που συγκεντρώνουν στα χέρια τους τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία (φυσικά μιλάμε πάντα για το ιδεατό, θεωρητικό επίπεδο), που οδηγεί τελικά στην κατάργηση του διαχωρισμού ανάμεσα στον πολίτη και τον κρατικό υπάλληλο. Γι' αυτό εξάλλου όπως τονίζει ο Μαρξ στον «Εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία», και ο Λένιν στη συνέχεια στο «Κράτος και Επανάσταση», με βάση το παράδειγμα της Κομμούνας του Παρισιού, η προλεταριακή δημοκρατία, είναι κιόλας ένα κράτος που δεν είναι κράτος μια και καταργεί τους ειδικούς μηχανισμούς ελέγχου και βίας. Όπως τονίζει ο Λένιν στον «Αποστάτη Κάουτσου» και την ίδια εποχή ο Τρότσκι, στο ομώνυμο με το βιβλίο του Κάουτσου έργο του «Τρομοκρατία και κομμουνισμός»² η δημοκρατία των σοβιέτ, που έχει καταργήσει την καθολική ψηφοφορία, είναι ασύγκριτα πιο δημοκρατική από την πιο τέλεια αστική δημοκρατία.

Αποτέλεσε μια ειρωνεία της ιστορίας το ότι η καθολική ψηφοφορία αποκαταστάθηκε από το Στάλιν το 1936 όταν με την ευκαιρία του Νέου Συντάγματος ανακήρυξε το

* Το κείμενο αυτό αποτελεί ανακοίνωση του συγγραφέα στο συνέδριο που οργανώθηκε από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και το Δήμο Χανίων στα Χανιά στις 21-24 Αυγούστου με θέμα «Δημοκρατία και Σοσιαλισμός» προς τιμή

του Ηλία Ηλιού και του Σάχη Καράγιωργα.

1. Λένιν, «Κράτος και Επανάσταση», Άπαντα, τόμος 25, γαλ. έκδοση, σελ. 453-54.

2. Λ. Τρότσκι, *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός*, γαλ. έκδοση, 1963.

τέλος της περιόδου της δικτατορίας του προλεταριάτου και την είσοδο στη φάση του Κράτους όλου του λαού, την ίδια ακριβώς στιγμή που οι δίκες της Μόσχας έμπαιναν στην πιο θανατηφόρα φάση τους και οι τρόφιμοι των στρατοπέδων καταναγκαστικής εργασίας ξεπερνούσαν τα δέκα εκατομμύρια³.

Αυτή η αντιπαράθεση υπήρξε τραγική — όπως γνωρίζουμε σήμερα — για το εργατικό κίνημα και για την εργατική τάξη όχι μόνο των χωρών του πραγματωμένου σοσιαλισμού, αλλά και για το εργατικό κίνημα σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο. Τα πιο αγωνιστικά του κομμάτια θεωρούσαν τους δημοκρατικούς θεσμούς σαν απλό μέσο για την εκπλήρωση των στόχων του επαναστατικού κινήματος, ως αξία περιφρόνησης κατά βάθος την περιβόητη «αστική δημοκρατία», ενώ εκείνα τα κομμάτια που αναγνώριζαν την αξία της δημοκρατίας ήταν διατεθειμένα να αρκεστούν στα ίδια τα όρια και τις δυνατότητες που τους προσέφερε η υπάρχουσα αστική δημοκρατία. Το ένα κομμάτι θεωρούσε σαν επαναστατική αρχή την ανατροπή της δημοκρατίας, αν κατορθωνε να ανατρέψει το αστικό κράτος, κατά το πρότυπο των Ανατολικών χωρών, το δε άλλο, ακολουθώντας στην ουσία την ίδια λογική, ταύτιζε την υπεράσπιση των δημοκρατικών θεσμών, με την επιβίωση του καπιταλιστικού καθεστώτος. Η κατάληξη και οι συνέπειες αυτού του διαχωρισμού είναι πολύ γνωστές για να επιμεινουμε περισσότερο. Αυτό που μας ενδιαφέρει σε αυτή τη μελέτη είναι κάτι διαφορετικό, ποια είναι η πηγή αυτής της αντίληψης ή μάλλον οι πηγές της, γιατί πρόκειται για πολλαπλές πηγές.

Η πρώτη και σημαντικότερη θεωρητική αφετηρία αυτού του διαχωρισμού αφορά τη μαρξιστική-λενινιστική αντίληψη για την πολιτική, για τη φύση της προλεταριακής επανάστασης και για το κράτος, και η δεύτερη αναφέρεται στις ιστορικές συνθήκες ανάπτυξης του εργατικού κινήματος, τόσο στο 19ο αιώνα, όσο και στις αρχές του 20ου αιώνα, όπως και τη φύση των χωρών που πραγματοποιήθηκε στην πράξη η ιστορική ανατροπή.

Υποτίμηση της πολιτικής και πολιτική επανάσταση

ΚΟΙΝΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ και την αναρχική παράδοση — όπως επισημαίνει ο Λένιν, στο «Κράτος και Επανάσταση», είναι η κριτική της πολιτικής και των ορίων της. Ο Μαρξ ήδη από το «Εβραϊκό Ζήτημα» δείχνει πως ο διαχωρισμός της κοινωνίας σε κοινωνία των ιδιωτών και πολιτική κοινωνία (*Société civile* και *Société Politique*) αποτελεί έκφραση του αστικού δικαίου.

Αυτή η κριτική αποτέλεσε τη βάση της μαρξιστικής και μαρξιστικής-λενινιστικής κριτικής της δημοκρατίας. Ακόμα και η πιο τέλεια δημοκρατία στο πολιτικό πεδίο δεν σημαίνει παρά το διαχωρισμό του πολιτικού στοιχείου από το ιδιωτικό, ισότητα στην πολιτική, ανισότητα στην πραγματική ζωή. Να λοιπόν η ουσία της δημοκρατίας! Και η μαρξιστική κριτική βλέπει το ξεπέρασμα της πολιτικής αλλοτρίωσης μόνο στην

3. Στάλιν, για το *Νέο Σύνταγμα*.

κατάργηση της διαφοράς του διαχωρισμού ιδιωτικής και πολιτικής σφαίρας, στην κατάργηση τελικά της πολιτικής⁴. Και η πολιτική μπορεί να καταργηθεί μόνο αν καταργηθεί το θεμέλιο της αλλοτρίωσης, οι ίδιες οι ανταγωνιστικές κοινωνικές τάξεις! Ο Μαρξ στηλιτεύει την πολιτική αυταπάτη και βλέπει την προλεταριακή - κομμουνιστική επανάσταση σαν επανάσταση που υπερβαίνει τα όρια της πολιτικής, παρ' όλο που υποχρεωτικά κινείται μέσα στα πλαίσιά της! Η αναρχική κριτική και ιδιαίτερα η κριτική του Μπακούνιν ταυτίζεται σ' αυτό το σημείο με τη μαρξιστική στην καταγγελία της πολιτικής, σαν του ορίου της αστικής και μικροαστικής πρακτικής και πάει ακόμα πιο πέρα, συχνά, αρνείται την πολιτική ακόμη και σαν μέσο. Γι' αυτό και η νέα επανάσταση που θα αναδυθεί στη θέση της παλιάς πολιτικής επανάστασης, στη θέση του παλιού γιακωβινισμού, θα είναι η κοινωνική επανάσταση (*La Société* όπως διακήρυσαν οι επαναστάτες του 1848 και του 1871 σε αντίθεση με την πολιτική γαλλική επανάσταση).

Βέβαια αυτή η θέση δεν στηριζόταν μόνο στην παραδοχή του κοινωνικού περιεχομένου της νέας - «κοινωνικής» επανάστασης σε αντίθεση με την προηγούμενη· όχι· ο Μαρξ, ο Ένγκελς, ο Μπακούνιν και ο Κροπότκιν δεν ήταν τόσο αφελείς ώστε να πιστεύουν πως η γαλλική επανάσταση του '89 δεν διέθετε κοινωνικό περιεχόμενο. Γνώριζαν πολύ καλά το κοινωνικό περιεχόμενο της γαλλικής επανάστασης⁵. Όχι· η μελλοντική επανάσταση, προλεταριακή, ήταν κοινωνική γιατί οδηγούσε ταχύτατα στην κατάργηση της πολιτικής, στην κατάργηση του διαφορισμού της δημόσιας σφαίρας, της πολιτικής κοινωνίας, από την ιδιωτική σφαίρα. Η κοινωνική επανάσταση δεν αποτελούσε παρά την πρώτη πράξη για την κατάργηση των ταξικών διαφορισμών και επομένως για την κατάργηση της πολιτικής! Και αν για τον Μπακούνιν και τους αναρχικούς η νέα κοινωνία θα αναδυθεί σχεδόν δια μαγείας σαν αταξική κοινωνία που θα έχει καταργήσει την πολιτική, για τον Μαρξ και τους μαρξιστές η νέα κοινωνία δεν θα αναδυθεί αυτόματα σαν αταξική τέτοια αλλά μεσολαβεί ένα στάδιο επαναστατικού μετασχηματισμού της παλιάς ταξικής κοινωνίας σε μια νέα αταξική κοινωνία. Αυτή η μεταβατική μορφή δεν είναι άλλη παρά η δικτατορία του προλεταριάτου, η προλεταρια-

4. «Η πολιτική χειραρέτηση είναι ο περιορισμός του ανθρώπου από τη μια πλευρά σε μέλος της κοινωνίας των ιδιωτών, στο εγωιστικό ανεξάρτητο άτομο και από την άλλη στον πολίτη, το ηθικό άτομο. Μόνο όταν ο πραγματικός ατομικός άνθρωπος ενσωματώσει τον αφηρημένο πολίτη στον εαυτό του... μόνο όταν ο άνθρωπος αναγνωρίσει και οργανώσει τις δυνάμεις του σαν κοινωνικές δυνάμεις έτσι ώστε η κοινωνική δύναμη να μη διαχωρίζεται πλέον απ' αυτόν με τη μορφή της πολιτικής δύναμης, τότε μόνο θα ολοκληρωθεί η ανθρώπινη χειραρέτηση». Μαρξ, *Το Εβραϊκό ζήτημα*, Αγγλική έκδοση, *Early writings*, έκδ. Pelican, σελ. 243.

«Η εργατική τάξη θα υποκαταστήσει στη διάρκεια της ανάπτυξής της την παλιά *Société Civile* με μια κοινότητα που θα αποκλείει τις τάξεις, και

τον ανταγωνισμό τους, δεν θα υπάρχει πλέον πολιτική εξουσία σαν τέτοια, μια και η πολιτική εξουσία αποτελεί ακριβώς την επίσημη περίληψη του ανταγωνισμού της κοινωνίας των ιδιωτών». Μαρξ, *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, γερμ. έκδοση 1885, σελ. 82.

5. Ο Ένγκελς έφτανε μάλιστα να θεωρεί τη Δικτατορία ιδιαίτερη μορφή της προλεταριακής δικτατορίας. «Είναι βέβαιο πως το Κόμμα μας και η εργατική τάξη δεν μπορούν να κατακτήσουν την ηγεμονία παρά μόνο με τη μορφή μιας δημοκρατικής Πολιτείας. Και αυτή είναι μάλιστα η ειδική μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου όπως έδειξε η μεγάλη Γαλλική Επανάσταση». Ένγκελς, *Κριτική του προγράμματος της Ερφούρτης*, γαλ. έκδ. Editions Sociales, 1966, σελ. 103.

χή δημοκρατία, η οποία σχετικά σύντομα, μια και η κρατική μηχανή του μόνιμου κράτους θα έχει συντριβεί οριστικά και η αστική τάξη θα έχει εξαφανιστεί σαν τάξη, θα αυτοκαταργηθεί και η διαχείριση των πραγμάτων θα αντικαταστήσει τη διακυβέρνηση των ανθρώπων. (Αυτό ακριβώς έκφραζε και ο Στάλιν με την... κατάργηση της δικτατορίας του προλεταριάτου το 1936, μόνο που βέβαια ξέχασε να καταργήσει και το κράτος· αντίθετα αναπτύσσοντας δημιουργικά το μαρξισμό-λενινισμό, όπως υπογράμμισε ο Ζντάνωφ, μίλησε και για το κράτος στον κομμουνισμό).

Η υπέρβαση της πολιτικής είναι συνέπεια της δήθεν ταχείας «κατάργησης» των τάξεων· από τη στιγμή και πέρα που έχει συντριβεί η παλιά κρατική μηχανή και το νέο κράτος δεν είναι παρά μια πρόσκαιρη και μεταβατική μορφή, είναι προφανές πως η πολιτική δημοκρατία και το αντιπροσωπευτικό σύστημα γίνονται περιττά, για το μαρξισμό-λενινισμό. Ανήκουν ακόμη στην προϊστορία του ανθρώπου, στην εποχή των τάξεων. Έτσι η προλεταριακή δικτατορία, που καταργεί τις τάξεις και επιτρέπει στη μαγείρισσα να διοικεί το μεταβατικό κράτος, είναι χιλιάδες φορές ανώτερη δημοκρατία από την αντιπροσωπευτική, αστική δημοκρατία — Stalin dixit⁶.

Η κατάργηση του διαχωρισμού των εξουσιών που επιτρέπει στις λαϊκές μάζες την άμεση διαχείριση των υποθέσεών τους, η ανακλητότητα των δημόσιων λειτουργών και η αμοιβή τους όμοια με την αμοιβή των εργατών, όλα αυτά οδηγούν πολύ σύντομα στην κατάργηση του κράτους και την εγκαθίδρυση της «κοινότητας», της Κομμούνας, όπως βλέπουμε στην «Κριτική του προγράμματος της Γκόττα» και τον «εμφύλιο πόλεμο στη Γαλλία»⁷.

Η κριτική των όπλων

ΟΛΟΙ ΒΕΒΑΙΑ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΤΙ ΣΥΝΕΒΗ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ. Η κατάργηση της τυπικής δημοκρατίας και του αντιπροσωπευτικού συστήματος, η κατάργηση του χωρισμού των εξουσιών από τη στιγμή και πέρα που το νέο κράτος — από την ΕΣΣΔ μέχρι την Κίνα και το Βιετνάμ — παγιώθηκε αντί να οδηγεί στο σύντομο μαρασμό του σήμανε στην πράξη την κατάργηση των δημοκρατικών ελευθεριών για την ίδια την εργατική τάξη και η δικτατορία του προλεταριάτου κατήντησε από προλεταριακή δημοκρατία να μεταβληθεί σε δικτατορία πάνω στο προλεταριάτο και σε δικτατορία *tour courti*.

Το ζήτημα όμως δεν είναι εδώ να επιμείνουμε σ' αυτές τις διαπιστώσεις, πασίγνωστες άλλωστε, αλλά να διερευνήσουμε ένα ζήτημα βαθύτερο. Αυτή η εξέλιξη του υπαρκτού σοσιαλισμού αποτέλεσε απλή συνέπεια των σταλινικών παραμορφώσεων σε αντίθε-

6. «Η νίκη της δικτατορίας του προλεταριάτου σημαίνει τη συντριβή της αστικής τάξης, την κατάσφιξη της αστικής κρατικής μηχανής, την αντικατάσταση της αστικής δημοκρατίας από την προλεταριακή δημοκρατία... Τα Σοβιέτ είναι αυτή η νέα μορφή οργάνωσης του προλεταριάτου...» Στάλιν,

Ζητήματα Λενινισμού, γαλλική έκδοση, Μόσχα 1951, σελ. 55.

7. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, Μαρξ, Εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία, Ένγκελς, *Κριτική του Προγράμματος της Ερφούρτης*.

ση με τη λενινιστική ή τροτσκιστική γραμμή; Μήπως προχωρώντας παραπέρα αποτέλεσε συνέπεια των λενινιστικών παραμορφώσεων του μαρξισμού, όπως υποστήριξε η Ρόζα Λούξεμπουργκ; Ή μήπως αποτέλεσε συνέπεια των ιδίων των μαρξιστικών παραμορφώσεων και του κρατισμού όπως ισχυρίζονται οι αναρχικοί; Ή τέλος, όπως πιστεύουμε, συνέπεια μιας αντίληψης κοινής στους μαρξιστές και τους αναρχικούς (παρ' όλη τη διαφορά ποιότητας ανάμεσα στο Λένιν και το Στάλιν, το Μαρξ και το Στάλιν). Όμως στις ίδιες τις θεωρίες του εργατικού κινήματος του 19ου αιώνα υπάρχουν στοιχεία που θεμελιώνουν και δικαιολογούν την εξέλιξη που ακολουθήθηκε στον 20ο αιώνα (χωρίς βέβαια να την προδιαγράφουν). Πράγματι τόσο η μαρξιστική όσο και η αναρχική θεωρία υποτιμούν θεωρητικά το πολιτικό φαινόμενο για να το υπερτιμήσουν στον υπέρτατο βαθμό στην πρακτική τους. Και αντίστροφα υπερτιμούν την κοινωνική υφή των φαινομένων, για να την υποτιμήσουν στην πραγματικότητα. Ας μελετήσουμε αυτή την παράξενη αναστροφή. Τόσο ο Μαρξ όσο και ο Λένιν θεωρούν πως αρκεί το προλεταριάτο να συντρίψει την εξουσία της αστικής τάξης, ώστε πολύ σύντομα να θεμελιώσει μια κοινωνία μετάβασης προς την αταξική κοινωνία και να καταργήσει το κράτος. Σ' αυτή τους τη βεβαιότητα εδράζεται η περιφρόνηση προς την πολιτική και τις πολιτικές διαδικασίες. Στην πραγματικότητα όπως επισημάναμε υπερτιμούν την πολιτική. Και εδώ βρίσκεται όλο το παράδοξο της προλεταριακής δικτατορίας.

Ο Μαρξ, ο Ένγκελς, ο Λένιν κ.λπ. τονίζουν πως η μεν αστική πολιτική επανάσταση αποτελεί το επισφράγισμα, την επιβράβευση της ήδη πραγματωμένης στο οικονομικό πεδίο κυριαρχίας των αστών — που απλά ολοκληρώνουν την ηγεμονία τους, ενώ αντίθετα η προλεταριακή επανάσταση εγκαινιάζεται στο πολιτικό πεδίο, χωρίς η εργατική τάξη να έχει κατακτήσει οτιδήποτε στο οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Μ' αυτή την έννοια η κοινωνική επανάσταση εκκινά μέσα από μία επανάσταση που είναι καθαρά πολιτική (και το ίδιο συμβαίνει με τη θεωρία των αναρχικών, που υποχρεώνονται να γίνουν οι κατ' εξοχήν οπαδοί της πολιτικής επανάστασης, σαν πρελούδιου για την κοινωνική).

Μετά, λοιπόν, την πραγματοποίηση της επανάστασης στο πολιτικό επίπεδο, μετά τη συντριβή της αστικής πολιτικής μηχανής η νέα ηγέτιδα θεωρητικά τάξη έχει το καθήκον να χτίσει μια νέα εξουσία, έστω πρόσκαιρη, η οποία θα συντρίψει τις παλιές άρχουσες τάξεις και θα προετοιμάσει το δρόμο για την αταξική κοινωνία. Και σκοντάφτουμε σε μια βασική αντίφαση. Το προλεταριάτο στην πραγματικότητα είναι μια τάξη που κυριαρχείται από τους αστούς και τους φορείς της γνώσης και της εξουσίας όχι μόνο εξαιτίας της ύπαρξης των μέσων καταστολής, αλλά γιατί όπως έχουν δείξει οι ίδιοι οι Μαρξ, Λένιν κ.λπ. η εργατική τάξη και ο λαός έχουν αποστερηθεί από τη γνώση της διαδικασίας της παραγωγής, και από τη γνώση της κοινωνικής διαδικασίας, από τη γνώση του *court*. Πάνω σ' αυτή την πραγματικότητα θεμελιώνεται και αναπαράγεται η ηγεμονία των κυρίαρχων τάξεων. Την επαύριο της προλεταριακής επανάστασης λοιπόν η εργατική τάξη, το προλεταριάτο εξακολουθεί να είναι αποστερημένο από αυτές τις γνώσεις, τόσο στο επίπεδο της παραγωγής, όσο και στο επίπεδο της συνολικής κοινωνικής διαχείρισης. Επομένως τόσο στο επίπεδο της παραγωγής είναι υποχρεωμένο για πάρα πολλά χρόνια να έχει ανάγκη από τεχνικούς, ειδικούς, διευθυντές κ.λπ.

όσο και στο επίπεδο της πολιτικής έχει ανάγκη από ειδικούς — και αυτοί οι ειδικοί δεν είναι άλλοι από το κόμμα, όσο προλεταριακό και αν είναι αυτό. Πώς απαντά η μαρξιστική θεωρία σε αυτό το αδιέξοδο, σ' αυτό το πρόβλημα του κοινωνικού διαφορισμού ανάμεσα σε προλετάριους και διαχειριστές, ανάμεσα σε εκτελεστές και διευθύνοντες; μα για άλλη μια φορά με τη φυγή στην πολιτική! Η πολιτική δικτατορία του προλεταριάτου θα υπερκεράσει την κοινωνικά υποδεέστερη θέση του! Όπως λέει ο Λένιν στην περιβόητη έκφρασή του «Η μαγείρισσα θα διοικεί το κράτος» και στο «Κράτος και Επανάσταση» εξηγεί πόσο απλοποιημένη είναι η διαχείριση του σύγχρονου κράτους, ώστε να αρκούν γνώσεις δημοτικού για να το διαχειρίζεται κανείς⁸. Είναι προφανές όμως ότι η αντίφαση είναι τεράστια. Στο βαθμό που οι ταξικοί διαχωρισμοί επιβιώνουν για πολλά χρόνια, και η εργατική τάξη εξακολουθεί να υπάρχει σαν τέτοια, αυτό σημαίνει πως ο κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας επιβιώνει έστω και αν έχει εξαλειφθεί η αστική τάξη, μεταβάλλεται σε διαφορισμό ανάμεσα στους διευθύνοντες, τεχνικούς κ.λπ. και τους εκτελεστές εργάτες! Και το ζήτημα δεν μπορεί να απαντηθεί με την καταφυγή σ' αυτό που ο ίδιος ο μαρξισμός χαρακτηρίζει πολιτική αυταπάτη. Δεν είναι δυνατό για πολλά χρόνια η εργατική τάξη να είναι υποδεέστερη κοινωνικά και την ίδια στιγμή να ηγεμονεύει πολιτικά. Μόνο σαν μια σύντομη μετάβαση έχει νόημα ο ίδιος ο όρος της δικτατορίας του προλεταριάτου, και έτσι τον έβλεπε ο Μαρξ και ο Λένιν στην αρχή, ή ακόμη και ο Τρότσκυ⁹. Μόνο που βέβαια υποτιμούσαν, αυτοί οι υποστηρικτές της κοινωνικής επανάστασης, την κοινωνικά υποδεέστερη θέση της εργατικής τάξης, η οποία δεν μπορεί να αναιρεθεί παρά μόνο μετά από μια μακρόχρονη ιστορική περίοδο, όπου καταργείται ο καταμερισμός εργασίας και η ίδια η εργασία σαν θεμέλιο της ανθρώπινης κοινωνίας και αυτό μόνο ο Μαρξ ονόμαζε και σωστά κομμουνισμό (*Grundrisse*)¹⁰. Το αποτέλεσμα το γνωρίζουμε σήμερα. Η «ολιγόχρονη»

8. «Πάνω σ' αυτή τη βάση η συντριπτική πλειοψηφία των λειτουργιών της παλιάς "κρατικής εξουσίας" έχουν τόσο πολύ απλοποιηθεί, και είναι δυνατό να περιοριστούν σε απλές λειτουργίες καταγραφής, καταμέτρησης και ελέγχου που θα μπορούν να πραγματοποιηθούν από κάθε άτομο που διαθέτει τη στοιχειώδη πρωτοβάθμια εκπαίδευση, και ότι θα μπορούν τέλεια να εκπληρωθούν με αντίτιμο ένα απλό εργατικό μισθό: είναι δηλαδή δυνατό και πρέπει να αφαιρέσουμε απ' αυτές τις λειτουργίες κάθε προνομιακό και ιεραρχικό χαρακτήρα». Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, οπ.π. σελ. 455.

9. Να πώς ο Τρότσκι στο έργο του που ήδη αναφέραμε, *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός*, έλυνε το ζήτημα της σύγκλησης της Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης και πόσο σύντομη φανταζόταν ακόμα τη ζωή της δικτατορίας του προλεταριάτου, παρά την πείρα που είχε συσσωρεύσει από τον εμφύλιο πόλεμο: «...οι μενεβέικοι Μάρτωφ και Νταν δεν θεωρούν πιθανό να συγκληθεί η Συντακτική Εθνοσυνέλευση και μεταθέτουν αυτό το σχέδιό τους για καλύτερες

εποχές. Αλλά θα την έχουμε ανάγκη τότε; Μπορούμε να αμφιβάλουμε. Μετά το τέλος του εμφύλιου πολέμου η εργατική τάξη θα αποκαλύψει τις δημιουργικές της ικανότητες... Με την ορθολογική εφαρμογή της υποχρεωτικής εργασίας και με τη συγκεντρωτική οργάνωση της κατανομής των προϊόντων ολος ο πληθυσμός της χώρας θα τραβηχτεί στο μηχανισμό του οικονομικού συστήματος και της σοβιετικής αυτοκυβέρνησης. Τα Σοβιέτ από όργανα της εξουσίας θα μετασχηματιστούν σε οργανισμούς καθαρά οικονομικής υφής. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες αμφιβάλουμε αν είναι δυνατό να έρθει σε οποιονδήποτε η ιδέα της επικύρωσης του απτού οικοδομήματος της σοσιαλιστικής κοινωνίας με μια Συντακτική Εθνοσυνέλευση, η οποία δεν θα μπορούσε παρά απλώς να καταγράφει τη «θεμοθέτηση» πριν απ' αυτή και χωρίς αυτή όλων των θεσμών που έχει ανάγκη η χώρα», Τρότσκι, οπ.π., σελ. 82-83.

10. «Ο πραγματικός πλούτος αναπτύσσεται πια, από τη μια πλευρά χάρη στην τεράστια αναντιστοι-

μεταβατική περίοδος διαρκεί δεκαετίες και η δικτατορία έγινε εξώφθαλμα δικτατορία πάνω στο προλεταριάτο, δικτατορία εκείνης της τάξης που τόσο έκδηλα υποτιμούσε η μαρξιστική θεωρία, δικτατορία της τάξης των διαχειριστών. Έτσι η μαρξιστική και κυρίως η λενινιστική θεωρία για την υπέρβαση της τυπικής δημοκρατίας, για την κατάργηση του διαχωρισμού των εξουσιών, μεταβλήθηκε στην πράξη με μια περίεργη αναστροφή, όχι σε μια μορφή ανώτερη από την παλιά αστική δημοκρατία, αλλά αντίθετα σε μια δικτατορική ολοκληρωτική εξουσία πάνω στο προλεταριάτο. Γιατί όπως υποστήριξε πρόσφατα ο Λιγκατσώφ¹¹, ή ο στρατηγός Γιαρουζέλσκι λίγα χρόνια πριν «πώς μπορούν οι εργάτες να απεργούν ενάντια στο ίδιο το κράτος τους;» και βέβαια δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο πρώτος διδάξας αυτής της θεωρίας υπήρξε ο Τρότσκι, που πρότεινε όχι μόνο την απαγόρευση της απεργίας αλλά και την εγκαθίδρυση της καταναγκαστικής εργασίας! Η κατάργηση του διαχωρισμού των εξουσιών, που εγκαινιάστηκε με τις καλύτερες προθέσεις μεταβλήθηκε σε φυλακή για την εργατική τάξη, δεδομένου βέβαια ότι η ανεξάρτητη δικαιοσύνη και ο διαχωρισμός εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας συνιστούν «αστικές αυταπάτες» ενώ το αντιπροσωπευτικό σύστημα και ο πολυκομματισμός επιστροφή στους δαίμονες της ξεπερασμένης πολιτικής. Ο δρόμος προς την κόλαση είναι στρωμένος με τις καλύτερες προθέσεις. Η κριτική του τυπικού και περιορισμένου χαρακτήρα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, της πολιτικής αλλοτρίωσης που είναι μια καθ' όλα θεμιτή κριτική σε μια απόπειρα υπέρβασής της κατέληξε σε μια ολοκληρωτική μορφή εξουσίας πάνω στην εργατική τάξη. Η κριτική των όπλων είχε αποδείξει πως η δυνατότητα άμεσης μετάβασης στον κομμουνισμό ήταν μια λαθεμένη εκτίμηση και τόσο παράδοξα για εκείνους που υποτιμούσαν την πολιτική

χία ανάμεσα στο χρησιμοποιούμενο χρόνο εργασίας και το προϊόν της, και από την άλλη χάρη στην ποιοτική αναντιστοιχία ανάμεσα στην εργασία, που έχει μεταβληθεί σε καθαρή αφαίρεση και την ισχύ της διαδικασίας της παραγωγής που επιτρέπει: αυτό μας το αποκαλύπτει η μεγάλη βιομηχανία.

Η εργασία δεν παρουσιάζεται πια τόσο σαν στατικό στοιχείο της διαδικασίας της παραγωγής. Ο άνθρωπος συμπεριφέρεται μάλλον σαν επιτηρητής και ρυθμιστής της παραγωγικής διαδικασίας (πράγμα που ισχύει όχι μόνο για τη μηχανοποίηση αλλά ακόμα και για το συνδυασμό των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και την ανάπτυξη της κυκλοφορίας ανάμεσα στα άτομα)... Μ' αυτή την ανατροπή δεν είναι πια ούτε ο χρόνος της χρησιμοποιούμενης, εργασίας, ούτε η άμεση εργασία που κάνει ο άνθρωπος, που εμφανίζονται σαν το βασικό θεμέλιο της παραγωγής και του πλούτου. Είναι η ιδιοποίηση της γενικευμένης παραγωγικής του δύναμης, η κατανόηση της φύσης και η ικανότητά του να κυριαρχεί πάνω της, από τη στιγμή που διαμορφώθηκε σε κοινωνικό σώμα με μια λέξη η ανάπτυξη του

κοινωνικού ατόμου αντιπροσωπεύει το βασικό θεμέλιο της παραγωγής και του πλούτου. Η κλοπή του χρόνου εργασίας πάνω στην οποία βασίζεται ο σημερινός πλούτος παρουσιάζεται σαν μια άθλια βάση σε σύγκριση με την καινούργια βάση που δημιουργήσε και ανέπτυξε η ίδια η μεγάλη βιομηχανία. Από τη στιγμή που η εργασία, με την άμεση μορφή της, παύει να αποτελεί τη βασική πηγή του πλούτου, ο χρόνος εργασίας παύει και πρέπει να πάψει να αποτελεί το μέτρο του, και η ανταλλακτική αξία παύει έτσι να αποτελεί μέτρο της αξίας χρήσης. Η υπερεργασία των ευρύτερων μαζών έπαψε να αποτελεί τον όρο της ανάπτυξης του γενικευμένου πλούτου, όπως ακριβώς η μη εργασία μερικών έπαψε να αποτελεί τον όρο της ανάπτυξης του γενικευμένου πλούτου, όπως ακριβώς η μη εργασία μερικών έπαψε να αποτελεί τον όρο της ανάπτυξης των γενικών δυνατοτήτων του ανθρώπινου εγχείφαλου». *Grundrisse*, γαλ. έκδ. *Anthropos*, τόμος β', σελ. 221-222.

11. Εφημερίδες 25η Ιουλίου 1988.

κατέληγε στο να αναθέτει σχεδόν τα πάντα στην πολιτική. Αντίθετα έγινε προφανές πως το πέρασμα στον κομμουνισμό δεν είναι πιθανό παρά μόνο αν καταργηθεί η μαγείρισσα αν εξαφανιστούν οι κοινωνικές κατηγορίες και τάξεις που αναπαράγουν την ταξική διαίρεση. Η πολιτική αυταπάτη για άλλη μια φορά είχε τραγικές συνέπειες για την εργατική τάξη και συχνά για τους ίδιους τους φορείς της (δες τη μοίρα της αριστερής αντιπολίτευσης και του Τρότσκι στη Ρωσία ή των αναρχικών στην Ισπανία).

Η εξαφάνιση των τάξεων, αν ποτέ πραγματωθεί απαιτεί μια εξαιρετικά μακρόχρονη ιστορική περίοδο και κάθε απόπειρα πρόωρης εξαφάνισής τους, δεν μπορεί παρά να σημαίνει πολιτικό και κοινωνικό ολοκληρωτισμό.

Οι ιστορικές συνθήκες

ΟΠΩΣ ΕΠΑΝΑΛΑΒΑΜΕ, Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΡΟΛΕΤΑΡΙΑΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ σε αντίθεση με την αστική δημοκρατία (ο όρος εφευρέθηκε εκ των υστέρων, αρχικά επρόκειτο για τη δημοκρατία (tout court) αναπτύχθηκε το 19ο αιώνα ακριβώς για να διαφοριστεί το εργατικό κίνημα από τους μέχρι τότε συμμάχους του, τα μικροαστικά ριζοσπαστικά και γιακωβίνικα στοιχεία, που έδιναν τον τόνο στο επαναστατικό κίνημα στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Η επανάσταση του 1848 στο Παρίσι όπου για πρώτη φορά συγκρούστηκαν οι μέχρι χτες σύμμαχοι, επιτάχυνε τη διαδικασία. Η εργατική τάξη, το εργατικό κίνημα έπρεπε να διαφοριστεί από τη δημοκρατία, που ήδη άρχισε δειλά-δειλά να χαρακτηρίζεται αστική δημοκρατία.

Βέβαια δεν περνούσε ούτε από το μυαλό του Μαρξ, ούτε των μαρξιστών της εποχής μέχρι και το Λένιν στην πριν το 1917 περίοδο να θεωρήσουν τη δημοκρατία απλώς αστική, και γι' αυτό η ανάλυσή τους στρεφόταν κύρια στο να αποδείξουν το μικροαστικό της χαρακτήρα, ιδιαίτερα στις χώρες που προχώρησε πιο πολύ, Γαλλία, Αμερική κ.λπ. Η κριτική που έκαναν ήταν πως αυτή αποδυναμωνόταν όσο αναπτυσσόταν η αστική τάξη και η μικροαστική έμπαινε στο περιθώριο¹². Μόνο η ρωσική επανάσταση και στη συνέχεια η κυριαρχία του σταλινισμού ολοκλήρωσαν τη διαδικασία διαχωρισμού: από τη μια πλευρά η αστική δημοκρατία και από την άλλη η προλεταριακή. Τώρα πια οι υπόλοιπες τάξεις και στρώματα ξεχνιόνταν, η πραγματική ιστορία παραμορφωνόταν, γιατί προφανώς το νέο ολοκληρωτικό κράτος κυριαρχίας πάνω στην εργατική τάξη δεν είχε καμμία διάθεση να ανεχθεί έστω και την παραμικρή αναφορά στη λεγόμενη τυπική δημοκρατία, η τελευταία δεν ήταν παρά μια αστική απάτη και αυταπάτη, απογυμνωμένη από το δημοκρατικό περιεχόμενο που ίσως διέθετε κάποτε.

Προς αυτή την κατεύθυνση έσπρωχνε και η αδυναμία ανάλυσης του κράτους που βάραινε όλο και πιο συντριπτικά στις πλάτες του επίσημου μαρξισμού. Όπως γράφει ο Ετιέν Μπαλιμπάρ¹³ μόλις το 1976, μη έχοντας διδαχτεί τίποτε από την ιστορία,

12. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, Ένγκελς, *Κριτική του Προγράμματος της Ερφούρτης*, Λένιν, *Η προλεταριακή επανάσταση και ο Αποστάτης Κά-*

ουτσκι, Τρότσκι, *Τρομοκρατία και Κομμουνισμός*.

13. «Η μόνη δυνατή ιστορική "εναλλακτική λύ

το κράτος είναι είτε αστικό είτε προλεταριακό. Δεν υπάρχουν ενδιάμεσα. Και μια και η δημοκρατία δεν είναι προλεταριακή, δεν μπορεί παρά να είναι αστική! Όπερ έδειξαι! Το κράτος λοιπόν δεν είναι παρά ένα όργανο στα χέρια μιας τάξης, όλα τα άλλα είναι φλυαρίες. Κατ' αυτό τον τρόπο και παραχαράσσεται ολόκληρη η σύγχρονη ιστορία — τι άραγε είναι το σοβιετικό κράτος — και δίνεται μια στενή ερμηνεία του κράτους, που στην πραγματικότητα είναι ταυτόχρονα όργανο κυριαρχίας και έκφραση του συσχετισμού των ταξικών ισορροπιών και σχετικά αυτόνομη μορφή εξουσίας πάνω σε όλες τις τάξεις. Η αστική ηγεμονία υπάρχει μόνο σε τελευταία ανάλυση, δεν αναιρεί το γεγονός ότι το κράτος αποτελεί έκφραση συμμαχίας — πάντα περισσότερων από μιας τάξης και στρωμάτων — και ταυτόχρονα καταγράφει εν μέρει τις αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί στους συσχετισμούς των ταξικών δυνάμεων. Διαφορετικά θα μας ήταν αδιάφορη η μορφή του κράτους, στρατιωτική δικτατορία και δημοκρατία θα ήταν ισότιμες για το προλεταριάτο. Και όμως οι ίδιοι αυτοί ιδιότυποι μαρξιστές δεν τολμούν να φτάσουν εκεί. Και δέχονται πως σε συνθήκες δημοκρατίας το προλεταριάτο πάλευε καλύτερα. Είναι απλώς θέμα μορφής. Και αυτά τα ισχυρίζονται οι ίδιοι εκείνοι μαρξιστές που διδάσκουν πως το εποικοδόμημα είναι πάντα έκφραση των οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων! Είναι προφανές λοιπόν πως η δημοκρατία παρά την αστική ή διαχειριστική επικυριαρχία πάνω της αποτελεί μια έκφραση ταξικού συμβιβασμού πολλαπλών δυνάμεων και αυτό αντανακλάται τόσο στα συντάγματα όσο και στη νομοθεσία.

Ας επιμείνουμε λίγο στην ιστορία. Η δημοκρατία τόσο στην Αγγλική Επανάσταση και ιδιαίτερα στην πρώτη επανάσταση του 1642, όσο και στην Αμερικάνικη και τη Γαλλική αποτέλεσε την πολιτική μορφή της έκφρασης του πληβειακού και λαϊκού μετώπου, που περιλάμβανε τα μικροαστικά στρώματα της πόλης, τους φτωχούς και τους προλετάρους των πόλεων — τους Sans Culottes της Γαλλικής Επανάστασης, τους Diggers της Αγγλικής και την εργαζόμενη αγροτιά. Αυτή υπήρξε η ταξική βάση της δημοκρατίας.

Οι αστοί και οι μεγαλοαστοί δεν υπήρξαν ποτέ συνεπείς υπερασπιστές της. Ορλεανοκοί και συμβιβαστές με τη βασιλική εξουσία, όποτε συμμετείχαν στην επανάσταση προσπαθούσαν πάντα να την ελέγξουν, να την εκτρέψουν, να την υποβαθμίσουν. Η αστική τάξη δεν θεσμοθέτησε ποτέ και πουθενά με τη θέλησή της την καθολική ψηφοφορία, ποτέ και πουθενά δεν αποδέχτηκε τις συνδικαλιστικές ελευθερίες, την κοινωνική ασφάλιση κ.λπ. Παντού και πάντα υποχρεώθηκε να τα παραχωρήσει κάτω από τη λαϊκή απειλή. Στην Αγγλία, εντελώς χαρακτηριστικά, συμμαχισε για πάνω από διακόσια χρόνια με τους ευγενείς, τη βασιλεία κ.λπ. ενάντια στο λαό και την εργατική τάξη. Ήταν οι χαρτιστές εργάτες που πάλεψαν για την καθολική ψηφοφορία. Μ' αυτή την

ση'' στην κρατική εξουσία της αστικής τάξης είναι η επίσης απόλυτη και αποκλειστική κατοχή της κρατικής εξουσίας από το προλεταριάτο, την τάξη των μισθωτών εργαζομένων που υφίστανται την εκμετάλλευσή του κεφαλαίου. Όπως η αστική τάξη έτσι και το προλεταριάτο δεν μπορεί να μοιραστεί

την κρατική εξουσία με άλλες τάξεις και ακριβώς εδώ, δηλαδή στην απόλυτη κατοχή της κρατικής εξουσίας από το προλεταριάτο βρίσκεται η ουσία της δικτατορίας του προλεταριάτου». Ετιέν Μπαλιμπάρ, *Για τη δικτατορία του προλεταριάτου*, ελ. έκδοση Οδυσσέας, σελ. 39, Αθήνα 1978.

έννοια ο όρος «αστική δημοκρατία», από την άποψη της γενεαλογίας αλλά και του ταξικού περιεχομένου είναι αδόκιμος. Η αστική τάξη επιθυμούσε πάντα τη δημοκρατία των ιδιοκτητών, όπου η συμμετοχή στην ψηφοφορία εξαρτάτο από την ιδιοκτησία. Η δημοκρατία και οι μεγάλες επαναστάσεις, όπως η γαλλική δεν υπήρξαν με την αυστηρή έννοια του όρου αστικές. Υπήρξαν λαϊκές επαναστάσεις, κατά τη διάρκεια των οποίων η αστική τάξη ή τμήματά της συμμαχούσαν συχνά με τα πληθειακά και μικροαστικά στρώματα ενάντια στους γαιοκτήμονες και το παλιό καθεστώς. Η δημοκρατία υπήρξε πάντα μια μορφή ταξικού συμβιβασμού ανάμεσα στην αστική τάξη, τα μικροαστικά και τα πληθειακά προλεταριακά στρώματα, ήταν αστική μόνο με την έννοια ότι από μια στιγμή και μετά η αστική τάξη κατείχε την πρωτοκαθεδρία.

Αντιπροσωπευτική και άμεση δημοκρατία

Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΟΜΩΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ και επαναστατικού κινήματος, τόσο στη μαρξιστική, όσο και στην αναρχική εκδοχή του δεν παύει να είναι ουσιαστική στην επισήμανση των αδυναμιών και των ορίων της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, που οπωσδήποτε παραμένει εγκλωβισμένη στο διαχωρισμό ανάμεσα στον «πολίτη» και τον ιδιώτη. Γι' αυτό η πρακτική και η θεωρία του εργατικού κινήματος στοχεύει στην επέκταση των θεσμών της άμεσης δημοκρατίας, θεσμών οικονομικής δημοκρατίας, τοπικής εκπροσώπησης κ.λπ. Συμβούλια, Σοβιέτ, συνδικάτα, τοπικές επιτροπές γειτονιάς και οργανώσεις γειτονιάς, δημοτικά και περιφερειακά συμβούλια, «Κομμούνες» διαπερνούν τις πρακτικές των πληθειακών και προλεταριακών στρωμάτων, από την πρώτη Κομμούνα στη Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση¹⁴ μέχρι τις οργανώσεις βάσης στην Πορτογαλία, τις συνελεύσεις στο σύγχρονο φοιτητικό και εργατικό κίνημα, τις οργανώσεις βάσης της Αλληλεγγύης στην Πολωνία. Η άμεση δημοκρατία, συμβουλευτικής υφής υπήρξε μια πραγματική κατάκτηση των εργατικών και λαϊκών στρωμάτων, μορφές της οποίας αναδύονται σε όλες τις σύγχρονες χώρες. Το απλό και καθημερινό γεγονός της συγκρότησης απεργιακών επιτροπών δίπλα και πέρα από τα επίσημα συνδικάτα, το γεγονός ότι όλες οι απεργίες σήμερα στηρίζονται αποφασιστικά στις αποφάσεις των συνελεύσεων, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε μόλις λίγα χρόνια πριν, η επέκταση οργανώσεων κάθε μορφής σε τοπικό επίπεδο, οι απόπειρες καταλήψεων επιχειρήσεων σε διάφορες χώρες οι οποίες καταλήγουν σε μορφές αυτο-παραγωγής και αυτοδιαχείρισης — βλέπε Λιπ στη Γαλλία Λούκας στην Αγγλία κ.λπ. — επιβεβαιώνουν τη συμβουλευτική θέση του 1917 και της επανάστασης των συμβουλίων στη Γερμανία. Τα εργοστασιακά και

14. «Έτσι λοιπόν, ενιαία δημοκρατία. Αλλά όχι σύμφωνα με τη σημερινή γαλλική δημοκρατία που δεν αποτελεί τίποτε άλλο παρά την Αυτοκρατορία χωρίς αυτοκράτορα που ιδρύθηκε το 1798. Από το 1792 ως το 1798 κάθε γαλλικός νομός, κάθε δήμος είχαν τέλεια διοικητική αυτονομία σύμφωνα με το αμερικάνικο μοντέλο, και πρέπει να αποκτήσουμε

το ίδιο. Πώς θα οργανώσουμε αυτή την αυτονομία και πώς μπορούμε να χρητεύσουμε τη γραφειοκρατία, αυτό μας το έδειξε η Αμερική και η πρώτη γαλλική δημοκρατία και σήμερα μας το δείχνουν η Αυστραλία, ο Καναδάς και οι άλλες αγγλικές αποικίες». Ένγκελς, Κριτική του προγράμματος της Εφρούρτης, σελ. 105, σπ. π.

εργασιακά συμβούλια, όπως και αυτά που συγκροτούνται σε περιφερειακό επίπεδο αποτελούν μορφές απαραίτητες και αναγκαίες σε κάθε διαδικασία επέκτασης και βαθαίματος της εργατικής ισχύος και εξουσίας.

Το ζήτημα που αναφύεται επομένως δεν είναι να εγκαταλειφθεί η μορφή συμβούλια και οι εκφράσεις της άμεσης δημοκρατίας προς χάριν της αντιπροσωπευτικής, όπως έκανε η σοσιαλ-δημοκρατία η οποία παρέμεινε φυλαχισμένη στα πλαίσια της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας ιδιαίτερα μετά την αρνητική εξέλιξη της σοβιετικής εμπειρίας, αλλά πώς, χωρίς να θυσιάσουμε τη μία, την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, απαραίτητη τουλάχιστον για όλη τη μακρά ιστορική περίοδο επιβίωσης των τάξεων, να αναπτύξουμε σε όλο και αυξανόμενη πυκνότητα και πολλαπλότητα μορφών την άμεση δημοκρατία. Αυτό πρότεινε η Ρόζα Λούξεμπουργκ ήδη στη διάρκεια της ρώσικης επανάστασης κάνοντας κριτική στην απόφαση των μπολσεβίκων να καταργήσουν οριστικά την Συντακτική Εθνοσυνέλευση και την καθολική ψηφοφορία. Για την Λούξεμπουργκ¹⁵ η ανάπτυξη των μορφών άμεσης δημοκρατίας δεν έρχεται σε αντιπαράθεση με τη διατήρηση και επιβίωση των κατακτήσεων της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, αντίθετα.

Η διατήρηση και επέκταση των κατακτήσεων της «παλιάς δημοκρατίας», η ελευθερία της συνάθροισης, του τύπου, της συγκρότησης πολιτικών κομμάτων, του εκλογικού δικαιώματος αποτελούν την πραγματική προϋπόθεση για την επέκταση και των θεσμών της άμεσης δημοκρατίας, όπως αποδείχτηκε τόσο πικρά στην πράξη. Η κατάργηση των θεσμών της λεγόμενης τυπικής δημοκρατίας οδηγεί αναπόφευκτα και στο μαρασμό κάθε δημοκρατίας, και ακόμα περισσότερο της άμεσης δημοκρατίας. Η κατάργηση της ελευθερίας των κομμάτων, του τύπου, της συνάθροισης, που συνεχίστηκε και μετά, όχι μόνο στη συγχυρία του εμφυλίου πολέμου στη Ρωσία, οδήγησε στη συνέχεια στην κατάργηση της ελευθερίας στα πλαίσια των Σοβιέτ και του ίδιου του Κομμουνιστικού Κόμματος, οδήγησε σε μια ολοκληρωτική δικτατορία πάνω στην εργατική τάξη. Για άλλη μια φορά η κριτική της Λούξεμπουργκ, στο «Λενινισμός ή Μαρξισμός»¹⁶ υπήρξε προφητική.

15. «Είναι βέβαιο πως κάθε δημοκρατικός θεσμός έχει τα όριά του και τις ελλείψεις του, πράγμα που αναμφισβήτητα το μοιράζεται με όλους τους ανθρωπίνους θεσμούς. Αλλά το φάρμακο που φεύραν ο Λένιν και ο Τρότσκι, την απόρριψη της δημοκρατίας σαν τέτοιας, είναι χειρότερο από την ασθένεια που υποτίθεται πως θεραπεύει: γιατί στερεύει την ίδια τη ζωντανή πηγή που μόνη αυτή μπορεί να θεραπεύσει όλες τις εγγενείς αδυναμίες των κοινωνικών θεσμών. Και αυτή η πηγή είναι η ενεργητική, ανεμπόδιστη και ζωντανή πολιτική ζωή των ευρύτων μαζών του λαού». Και παρακάτω: «Ταυτόχρονα είναι πασιγνώστο, και αδιαμφισβήτητο πως χωρίς το απεριόριστο δικαίωμα συνάθροισης και συνεταιρισμού, η εξουσία των πλατινών μαζών του λα-

ού είναι εντελώς αδιανόητη». Ρόζα Λούξεμπουργκ, *Η Ρωσική Επανάσταση*, αγγλική έκδοση, Ann Arbor Paperbacks, University Michigan Press, σελ. 62 και 66, 67.

16. «Δεν μπορούμε να διανοηθούμε μεγαλύτερο κίνδυνο για το ρωσικό κόμμα από το οργανωτικό πρόγραμμα του Λένιν. Τίποτε άλλο δεν μπορεί με μεγαλύτερη βεβαιότητα να υποδουλώσει το νεαρό εργατικό κίνημα σε μια διανοητική ελίτ διφασμένη για εξουσία απ' ό,τι αυτή η γραφειοκρατική καμίζο-λα, που θα ακινητοποιήσει το κίνημα και τα το μεταβάλει σε ένα αυτόματο υποκινούμενο από μια Κεντρική Επιτροπή». Στο ίδιο, ό.π., *Λενινισμός ή μαρξισμός*, σελ. 102 και ελλ. έκδοση Κομμούνα στο *Επανάσταση στην Κεντρική Ευρώπη*.

Η ρώσικη και ανατολική ιδιαιτερότητα

ΒΕΒΑΙΑ Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ Ο ΕΝΓΚΕΛΣ παρά την υποτίμηση της διάρκειας της «μεταβατικής περιόδου» και επομένως την ουσιαστική υπερτίμηση της πολιτικής ή ακόμα περισσότερο οι αναρχικοί θεωρητικοί σε καμμία περίπτωση δεν μπορούσαν να διανοηθούν την προλεταριακή δικτατορία σε αντιπαράθεση με τη δημοκρατία και τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς! Είδαμε ήδη στις παραπομπές 5 και 14 με αποσπάσματα από την «Κριτική του προγράμματος της Ερφούρτης» του Ένγκελς, πως ο τελευταίος ανέφερε σαν πρότυπο της προλεταριακής δημοκρατίας τη γαλλική δημοκρατία της περιόδου 1792-1798, την αμερικάνικη, του Καναδά, της Αυστραλίας (σημ. 14) και ακόμα περισσότερο θεωρούσε πως η Δημοκρατία αποτελούσε «την ειδική μορφή της δικτατορίας του προλεταριάτου, όπως έδειξε η μεγάλη γαλλική επανάσταση» (σημ. 5). Ο Μαρξ και ο Ένγκελς επανειλημμένα έχουν δείξει το λαϊκό χαρακτήρα της δημοκρατίας, έστω και αν την κριτικάρουν για το μικροαστισμό της ή την αστική υπεροχή στο εσωτερικό της. Σε καμμία περίπτωση δεν δικαιολογούνται οι απλουστεύσεις του Στάλιν ή του Μπαλιμπάρ. Για τους Μαρξ και Ένγκελς η προλεταριακή δημοκρατία θα υψωθεί σαν συνέχεια της δημοκρατίας, σαν διεύρυνσή της. Μ' αυτή την έννοια η Λούξεμπουργκ στην κριτική της στον Λένιν και τον Τρότσκι πράγματι βρίσκεται πλησιέστερα προς τη σκέψη τους. Η κριτική στους Μαρξ, Ένγκελς και εν μέρει στον Λένιν δεν έχει το νόημα ότι αυτοί «ευθύνονται» για το σταλινικό εκφυλισμό που ακολούθησε. Τέτοιου είδους ιστορική τελεολογία, που καμμία φορά απειλεί τη σκέψη του Μαρξ απορρίπτεται χωρίς συζήτηση από εμάς. Εκείνο που προσπαθήσαμε να δείξουμε είναι ακριβώς ότι το συνολικό πλαίσιο της μαρξιστικής, αλλά ακόμη και της αναρχικής θεωρίας υποτιμώντας την κοινωνική διαφοροποίηση που βρίσκεται στη βάση της ταξικής υποταγής του προλεταριάτου (που με τέτοια ενάργεια έδειξε ο ίδιος ο Μαρξ στο Κεφάλαιο), οδηγούνται συμμετρικά και αντιφατικά σε μια υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων της πολιτικής επανάστασης και επομένως της δυνατότητας συντόμου περάσματος στην αταξική κοινωνία, ενώ ταυτόχρονα υποτιμούν θεωρητικά το πολιτικό στοιχείο. Και αυτή η θεωρία της ταχύτατης μετάβασης, με την προσπάθεια διαφορισμού ανάμεσα στο εργατικό κίνημα και τη δημοκρατική μικροαστική παράδοση έδωσε τη δυνατότητα στους επιγόνους — στηριζόμενους δήθεν σ' αυτή την κριτική του Μαρξ και των αναρχικών για τους περιορισμούς και τα όρια της δημοκρατίας — να καταστείλουν κάθε δημοκρατία, όπως επισημαίνει η Λούξεμπουργκ.

Βέβαια αυτό έγινε δυνατό κυρίως γιατί οι νικηφόρες επαναστάσεις δεν πραγματοποιήθηκαν σε χώρες με δημοκρατική παράδοση, χώρες που γνώριζαν τη σημασία της δημοκρατίας, αλλά αντίστροφα σε χώρες όπου οι δημοκρατικοί θεσμοί ή δεν είχαν υπάρξει, σχεδόν ποτέ ή ελάχιστα. Καθοριστικό υπήρξε το γεγονός πως η πρώτη νικηφόρα επανάσταση έγινε στη Ρωσία, που για πεντακόσια χρόνια δεν είχε γνωρίσει ούτε δημοτικές, ούτε αστικές ελευθερίες, ούτε δημοκρατική επανάσταση.

Η επανάσταση έγινε σε μια χώρα με αντίπαλο όπως λέει ο Γκράμσι «όχι το κεφάλαιο, αλλά το ίδιο το "Κεφάλαιο" του Μαρξ», σε μια χώρα όπου η εργατική τάξη αποτελούσε μια ελάχιστη μειοψηφία του πληθυσμού, πράγμα που ήταν καθοριστικό.

Ήταν τεράστιος ο πειρασμός να ενδυθεί η δικτατορία του προλεταριάτου μια άμεσα αντιδημοκρατική και δικτατορική μορφή για να μπορεί να επιβληθεί πάνω στην πλειοψηφία του πληθυσμού. Στη συνέχεια η σταλινική αντεπανάσταση μπόρεσε να στηριχτεί σ' αυτό τον αποκλεισμό του δημοκρατικού δικαιώματος που είχε ήδη εγκαινιαστεί, για να ολοκληρώσει τη διαδικασία και να επιβάλει το παγκόσμιο εκείνο πρότυπο, σύμφωνα με το οποίο προλεταριακή δικτατορία δεν σήμαινε τίποτε άλλο παρά άρνηση της δημοκρατίας. Το γεγονός ότι στη συνέχεια η δεύτερη μεγάλη επανάσταση υπήρξε η κινέζικη, όπου επίσης οι δημοκρατικές αρχές σε ένα ολοκληρωτικό κράτος χιλιετηρίδων ήταν σχεδόν αδιανόητες επισφράγισε αυτή την εξέλιξη. Έτσι οδηγηθήκαμε από την υπεραισιόδοξη αντίληψη του εργατικού κινήματος του 19ου αιώνα που θεωρούσε την επανάσταση διεύρυνση των κατακτήσεων της γαλλικής επανάστασης σε εκείνη την πρακτική και τη θεωρία που έβλεπε την προλεταριακή επανάσταση σαν ακύρωση, αντιπαράθεση και υπέρβαση της δημοκρατίας. Από τη θέση που το εργατικό κίνημα ολοκληρώνει ταχύτατα μετά την επανάσταση τη δημοκρατία για να την καταργήσει μέσα από την αταξική κοινωνία, φθάσαμε στη θέση ότι το εργατικό κίνημα καταργεί τη δημοκρατία και όχι βέβαια την αταξική κοινωνία, επομένως τα ίδια τα δημοκρατικά δικαιώματα για τον εαυτό του!

Εργατικό εγκώμιο της Δημοκρατίας

ΕΓΙΝΕ ΛΟΙΠΟΝ ΠΡΟΦΑΝΕΣ ΟΤΙ Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ συνεχίζει να επιβιώνει, στηριγμένη στον καταμερισμό της εργασίας, στην παραγωγή (και εδώ θα άξιζε να θυμηθούμε τον Πλάτωνα της Πολιτείας που την ανάγκη της ταξικής διαφοροποίησης στην ιδανική πολιτεία δεν τη στηρίζει πουθενά αλλού παρά στον καταμερισμό της εργασίας) και στη συνολική κοινωνία πράγμα που τόσο εύκολα φάνηκαν να υποτιμούν τόσο ο Μαρξ, όσο και οι υπόλοιποι μαρξιστές παρ' όλο που οι ίδιοι τον ανέλυσαν. Αποτελεί λοιπόν ζωτική ανάγκη για τις κατώτερες τάξεις — και η εργατική τάξη εφόσον συνεχίζει να υπάρχει σαν τέτοια εργατική είναι υποχρεωτικά υποδεέστερη τάξη ακόμα και στις πιο ευνοϊκές γι' αυτή συνθήκες — να διατηρούνται και να επεκτείνονται οι δημοκρατικοί θεσμοί κάθε είδους, τόσο οι λεγόμενοι τυπικοί (που δεν είναι καθόλου τυπικοί, η λεγόμενη τυπική ισότητα απέναντι στο νόμο είναι πολύ ουσιαστική κατάκτηση για να δεχτεί κανείς την κατάργησή της) όσο και οι νεότεροι, οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας. Στις σύγχρονες κοινωνίες που τείνουν στην παγκοσμιοποίηση θα ήταν εξάλλου αστείον να δεχτούμε τη δυνατότητα κατάργησης των αντιπροσωπευτικών θεσμών και την αντικατάστασή τους μόνο από θεσμούς άμεσης δημοκρατίας. Το μόνο αποδεκτό σχήμα «μαρασμού του κράτους», σύμφωνα με τη διαβόητη έκφραση του Ένγκελς, που μπορούμε να δεχτούμε είναι εκείνο της επέκτασης των θεσμών της άμεσης δημοκρατίας πάνω στη βάση της αντιπροσωπευτικής, που ακριβώς επιτρέπει αυτή την επέκταση. Είναι καιρός επομένως να απορρίψουμε την περιοδολόγηση της δημοκρατίας που έκανε ο παλιός μαρξισμός, να την απορρίψουμε θεωρητικά και ιστοριογραφικά, κατά τον ίδιο τρόπο που την έχουμε απορρίψει πρακτικά!

Γιατί στην πράξη βέβαια, ιδιαίτερα στις συνθήκες της χώρας μας σε όλη τη μεταπολεμική περίοδο — η πάλη για την εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών και αρχών δεν θεωρήθηκε από κανέναν σαν αστικού χαρακτήρα. Στην πράξη και εννοώ όχι μόνο την πράξη των ατόμων αλλά και των τάξεων και των κοινωνικών ομάδων, η κατάκτηση, εδραίωση και διεύρυνση των δημοκρατικών θεσμών υπήρξε αντικείμενο σκληρών και μακροχρόνιων αγώνων. Κι είναι σαφές πως αυτή η κατάκτηση δεν είναι μόνο τυπική, έχει βαθύτατο ταξικό περιεχόμενο. Αρκεί να αναλογιστεί κανείς τις αλλαγές στους συσχετισμούς των ταξικών δυνάμεων που χαρακτηρίζουν τη μεταπολιτευτική δημοκρατία σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο, για να κατανοήσει πως η δημοκρατία σε καμμία περίπτωση δεν είναι απλά τυπική, έχει ένα συγκεκριμένο ταξικό περιεχόμενο κάθε φορά. Η επέκταση λοιπόν αυτής της πρακτικής παραδοχής στο θεωρητικό επίπεδο, και η αποκατάσταση της ιστορικής αλήθειας επιτάσσει να δεχθούμε την αρχή πως στην πραγματικότητα δεν έχει υπάρξει αστική δημοκρατία με την πλήρη έννοια του όρου. (Η αστική δημοκρατία της Αγγλίας των Πηλ και της πάλης ενάντια στη γαλλική επανάσταση υπήρξε μια δημοκρατία των ιδιοκτητών, όπου και το δικαίωμα εκλογής, συνεταιρίζεσθαι, συνάθροισης, η ελευθερία του τύπου κ.λπ. υπόκειντο σε συστηματικούς περιορισμούς, ουσιαστικά απαγορευτικούς για τα μέλη των κατωτέρων τάξεων). Η κατάκτηση των δημοκρατικών δικαιωμάτων έχει στοιχίσει ποταμούς αίματος στην εργατική τάξη και το λαό, ώστε να μπορούμε να τα χαρακτηρίσουμε με τόση ευκολία αστικά δικαιώματα. Το ότι αυτά δεν ξεπερνούν πάντα τα όρια αντοχής της αστικής τάξης η οποία λιγότερο ή περισσότερο δύσκολα υποχρεώνεται να τα αποδεχτεί και να προσαρμόσει την κυριαρχία της πάνω σ' αυτά, είναι κάτι το εντελώς διαφορετικό.

Και αν στο δέκατο ένατο αιώνα ο διαχωρισμός ανάμεσα στην αστική και την εργατική δημοκρατία παρουσιαζόταν σαν μια ανάγκη του εργατικού κινήματος για να ξεπεράσει την ηγεμονία των οπαδών της «μεγάλης γαλλικής επανάστασης» και να επισημάνει τη νέα ταξική υφή του πληθειακού κινήματος, με κέντρο βάρους όχι πλέον τα μικροαστικά, αλλά τα εργατικά στρώματα, εμείς σήμερα μετά τις περιπέτειες του υπαρκτού σοσιαλισμού δεν έχουμε κανένα λόγο να επιμένουμε σ' αυτό τον ξεπερασμένο διαχωρισμό. Αντίθετα πρέπει να αποκαταστήσουμε τόσο την ιστορική αλήθεια, όσο και την απαραίτητη θεωρητική και αναλυτική διαύγεια. Και η ιστορική αλήθεια είναι πως σε όλη αυτή την περίοδο που χαρακτηρίζουμε αστική επαναστατική περίοδο, από την αγγλική επανάσταση μέχρι το 1848, για να μην επεκταθούμε στις σημερινές εθνικοαπελευθερωτικές επαναστάσεις, η επανάσταση δεν αποτελεί κατάκτηση και πραγματοποίηση μιας τάξης και μόνης. (Η αστική τάξη δεν ανέτρεψε ποτέ μόνη της την παλιά τάξη πραγμάτων, αντίθετα όπως είπαμε συχνά σύρθηκε στην επανάσταση, και συμμετείχε με ένα ευρύ μέτωπο δυνάμεων, πληθειακών, προλεταριακών και μικροαστικών και η θεμελίωση της δημοκρατίας υπήρξε ακριβώς το αποτέλεσμα της συμμαχίας και του συμβιβασμού ανάμεσα σ' αυτές τις δυνάμεις).

Στη συνέχεια δικαιώματα όπως εκείνο της συνάθροισης και του συνεταιρίζεσθαι, κατακτήθηκαν από την εργατική τάξη σε άμεση και απ' ευθείας αντιπαράθεση με τους αστούς. Τι νόημα έχει λοιπόν να τα χαρακτηρίζουμε αστικά; Για μια επιπλέον θεωρητική αιτία που οι οπαδοί του κεφαλαίου έχουν ήδη επισημάνει: το συνδικαλιστικό δικαίω-

μα αποτελεί παραβίαση του ιδιοκτητικού δικαιώματος, παραβίαση της «ελευθερίας της εργασίας». Μήπως τα ίδια δεν ισχυρίζεται σήμερα ο αγαπητός κύριος Παπανδρόπουλος και έχει πράγματι δίκιο από την πλευρά του κεφαλαίου;

Οι κατακτήσεις λοιπόν της λεγόμενης αστικής δημοκρατίας είναι περισσότερο κατακτήσεις των εργατικών στρωμάτων στα πλαίσια της αστικής ηγεμονίας και όχι αστικές κατακτήσεις.

Από τη στιγμή που έχουμε αποδεχτεί τα παραπάνω θα πρέπει να προχωρήσουμε ένα βήμα ακόμη. Οι μεγάλες λαϊκές επαναστάσεις, με πρότυπό τους τη γαλλική επανάσταση δεν σηματοδοτούν μόνο την είσοδο στο σύγχρονο αντιπροσωπευτικό σύστημα, αλλά κυρίως την είσοδο των μαζών στην ιστορία, σαν παραγόντων παιγνιδιού και όχι ως αντικειμένων, και αυτή η παραδοχή για πρώτη φορά στην ιστορία αποτυπώνεται στο Σύνταγμα της γαλλικής επανάστασης. Όταν μιλάμε για είσοδο των μαζών στην ιστορία εννοούμε πριν από όλα των σύγχρονων μαζών, των πληβείων της εποχής μας, των εργατών και των αγροτών. Η μεγάλη γαλλική επανάσταση σημαδεύει παράλληλα με την άνοδο της αστικής τάξης στην εξουσία και τις απαρχές των αγώνων του αντιπάλου της, της εργατικής τάξης, γιατί βέβαια αστική ηγεμονία δεν νοείται χωρίς επέκταση της εργατικής τάξης.

Η περιοδολόγηση του τύπου αστικές επαναστάσεις, προλεταριακές επαναστάσεις είναι φευδής. Η γαλλική επανάσταση είναι λαϊκή και όχι αστική επανάσταση. Οι δημοκρατικές κατακτήσεις είναι λαϊκές και όχι αστικές κατακτήσεις. Όταν αποκατασταθεί αυτή η τόσο προφανής ιστορική πραγματικότητα, που μόνο τα ιδεολογικά γυαλιά μας εμπόδιζαν να διαπιστώσουμε μέχρι σήμερα, τότε θα μπορέσουμε να ξαναδούμε με διαφορετικό βλέμμα και το ζήτημα της δημοκρατίας. Η δημοκρατία με την αυστηρή έννοια του όρου δεν ήταν ποτέ αστική· εγκλωβισμένη και επικυριαρχούμενη από την αστική τάξη, ναι, αλλά αστική όχι.

«Συντήρηση» ή διεύρυνση της Δημοκρατίας

ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ, στη διάρκεια του μεσοπολέμου ιδιαίτερα, και στη συνέχεια τη σταδιακή αποκάλυψη της φύσης του σταλινικού και ανατολικού ολοκληρωτισμού, αποκάλυψη που σήμερα με τον Γχορμπατσώφ αγγίζει και την ίδια την κοιτίδα της λεγόμενης δικτατορίας του προλεταριάτου, υπάρχει η τάση από πολλούς φιλοσόφους, στοχαστές και θεωρητικούς να εγκαταλείψουν το κοινωνικό πεδίο, και να επικεντρωθούν στο πρόβλημα της πολιτικής. Ο προβληματισμός τους έχει ως εξής: το κοινωνικό και η παραχώρηση της προτεραιότητας σ' αυτό σήμανε στην πράξη καταπάτηση της δημοκρατίας και ολοκληρωτισμό, ενώ το ζήτημα ακριβώς είναι πολιτικό και μόνο ή σχεδόν, δηλαδή η διαμόρφωση, των όρων για μια όσο γίνεται αρμονικότερη πολιτεία, αποδεχόμενοι τελικά την ύπαρξη πολλαπλών κοινωνικών ομάδων και συμφερόντων. Η Χάνα Άρεντ, ο Λεφόρ, ο σοβαρότερος από τους νέους φιλοσόφους ο Αντρέ Γκλυσμάν, ο Έντγκαρ Μορέν και εν μέρει ο Κορνήλιος Καστοριάδης για να αναφέρουμε μερικούς μόνο από τους εκπροσώπους αυτής της σχολής, απαντούν στην υποτίμηση

της πολιτικής, του πολιτικού στοιχείου, που χαρακτηρίζει την παραδοσιακή μαρξιστική σκέψη, και επομένως στην υποτίμηση της δημοκρατίας με μια ουσιαστικά αντιστροφή κίνηση. Το ζήτημα πλέον είναι μόνο η δημοκρατία και η εδραίωση της· μια και η τέλεια και εξισωτική κοινωνία είναι ουτοπία ως περιοριστούμε στη βελτίωση της υπάρχουσας, ή στις χειρότερες περιπτώσεις, απλά στη συντήρησή της. Ενώ η συμβολή αυτών των στοχαστών υπήρξε ουσιαστική στην υπενθύμιση του ουσιαστικού ρόλου της πολιτικής και της σημασίας της δημοκρατίας, πολύ φοβούμαστε ότι οδηγούνται συμμετρικά σε μια υποτίμηση του κοινωνικού στοιχείου, όπως ακριβώς έκανε και η σοσιαλδημοκρατία. Ο προβληματισμός τους συχνά, (όχι βέβαια του Καστοριάδη) υπογραμμίζει πως μια και η επανάσταση οδηγεί στον ολοκληρωτισμό ως την απορρίψουμε, ως απορρίψουμε επίσης κάθε τι που αποσταθεροποιεί τη δημοκρατία, ως αυτοπεριορίσουμε τις διεκδικήσεις μας. Μ' αυτό τον τρόπο (αρκεί να δούμε το κινηματογραφικό έργο του Βάιντα Νταντόν, που ουσιαστικά ξαναγράφει κάτω απ' αυτό το πρίσμα και σύμφωνα με την εκδοχή του Michelet¹⁷ τη γαλλική επανάσταση) το πρόβλημα γίνεται τελικά η συντήρηση των υπαρχόντων θεσμών και το λιβανωτό στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Έτσι ξεχνιούνται τα όρια και οι περιορισμοί της, ξεχνιούνται οι κοινωνικές της ανισότητες και η τάση της να μεταβληθεί σε τύπο, χωρίς περιεχόμενο κάτω από την επίδραση των κυρίαρχων τάξεων, της καταναλωτικότητας, των μαζικών μέσων επικοινωνίας, της κοινωνίας του θεάματος. Ξεχνιέται το γεγονός ότι η πολιτική αλλοτρίωση που επισημαίνει ο Μαρξ είναι πραγματική. Ξεχνούν τελικά πως η δημοκρατία, απέναντι στις δυνάμεις του κεφαλαίου και τις κυρίαρχες τάξεις, απέναντι στη διόγκωση του κράτους δεν μπορεί απλά να «διατηρηθεί» αλλά είτε διευρύνεται, είτε υποχωρεί. Και η διεύρυνση της δημοκρατίας είναι συνδεδεμένη με τους κοινωνικούς αγώνες των λαϊκών τάξεων και εν μέρει υπερβαίνει κάθε φορά την τυπική δημοκρατία. Οι αγώνες των τελευταίων είκοσι χρόνων, για τα δικαιώματα των γυναικών, των ψυχασθενών, των στρατιωτών, των νέων, των μεταναστών, των συνταξιούχων, η επέκταση νέων θεσμών κοινωνικής αλληλεγγύης (σπίτια γυναικών, κέντρα νεότητας, κοινόβια, εναλλακτικές κοινότητες εργασίας) η ανάπτυξη του οικολογικού κινήματος, η επέκταση του δικαιώματος της συνάθροισης, η συνέλευση σαν νέα βάση των συνδικαλιστών κινήσεων, οι οργανώσεις γειτονιάς και οι παράλληλες πολιτιστικές εκδηλώσεις, τα εργοστασιακά συμβούλια π.χ. στην Ιταλία, η καθιέρωση μέσα στον εργάσιμο χρόνο συνδικαλιστικών και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων, αποτελούν πρακτικές επέκτασης της δημοκρατίας με άμεσο τρόπο, της άμεσης δημοκρατίας ως υπέρβασης της λεγόμενης τυπικής, ως υπέρβασης της πολιτικής σαν διαχωρισμένης δραστηριότητας. Και αυτή είναι η πραγματικότητα της ζωής και των κινήματων. Χωρίς να υποτιμούν την αξία των αντιπροσωπευτικών θεσμών επεκτείνουν τους θεσμούς της άμεσης δημοκρατίας, εκείνους τους θεσμούς όπου οι άνθρωποι αυτοπροσώπως αναλαμβάνουν τη ζωή και τη μοίρα τους. Και αυτή μπορεί να είναι, όπως φάνηκε μέσα από τις θετικές και αρνητικές εμπειρίες δύο αιώνων η κατεύθυνση του εργατικού και επαναστατικού κινήματος.

Το πέρασμα από την ισότητα στο πολιτικό επίπεδο, την τυπική ισότητα απέναντι

17. Michelet, 2 τόμοι, ελληνική έκδοση, *Γαλλική Επανάσταση*.

στο νόμο, που αποτέλεσε μια θεμελιακή κατάκτηση, στο βάθαιμα αυτής της ισότητας προς την κατάκτηση της κοινωνικής ισότητας, δηλαδή την αταξική κοινωνία.

Προφανώς οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας θα πολλαπλασιάζονται όχι υποκαθιστώντας ή αντιπαράτιθέμενοι με εκείνους της αντιπροσωπευτικής, αλλά αθροιστικά ως προς αυτούς, μέχρι τη στιγμή που θα γίνουν ίσως ουσιαστικότεροι. Και εκεί νομιμοποιείται η επικαιρότητα της επανάστασης, της ανατροπής, σαν στοιχείου επιτάχυνσης των μετασχηματισμών. Οι τυπικές δημοκρατικές ελευθερίες είναι απαραίτητες για την επέκταση της άμεσης δημοκρατίας. Αντίστροφα δε αν δεν αναπτύσσονται οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας τότε τείνει να μεταβληθεί σε τύπο και η αντιπροσωπευτική, που με τη σειρά της πρέπει να μετασχηματίζεται προς την κατεύθυνση της άμεσης δημοκρατίας. Αυτονομία των περιφερειών, επέκταση της εκλογιμότητας των δημοσίων λειτουργών, θεσμοθέτηση του δικαιώματος νομοθετικής παρέμβασης των πολιτών μέσω δημοψηφισμάτων, κοινωνικοποίηση και αποκρατικοποίηση επιχειρήσεων και λειτουργημάτων, κοινωνικός έλεγχος άμυνας, όλα αυτά δείχνουν το δρόμο για τη σταδιακή επέκταση της δημοκρατίας, την επέκταση της επιλογής μέσω κλήρου — όπως ήδη γίνεται για τους ενόρκους — και όπως γινόταν στην αρχαία Αθήνα. Αυτός είναι ο πραγματικός δρόμος για τη διατήρηση και επέκταση της δημοκρατίας, ο πραγματικός δρόμος για την ανατροπή της αστικής επικυριαρχίας. Τα εργατικά συμβούλια και οι συμβουλευτικές μορφές επεκτείνονται ενώ ταυτόχρονα οι μορφές της τυπικής δημοκρατίας γίνονται πιο συγκεκριμένες, λιγότερο αφηρημένες και γενικευτικές. Μόνο μια τέτοια μακρόχρονη διαδικασία που συμβαδίζει και εκφράζει τον πραγματικό μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας μπορεί να επιτρέψει στις κυριαρχούμενες τάξεις να αποκτήσουν την πραγματική ηγεμονία αυτοκαταργούμενες σαν τάξεις. Μόνο μια τέτοια μακρόχρονη πορεία μπορεί να επιτρέψει στην ανθρωπότητα να προσεγγίσει στο βασίλειο της αυτοδιεύθυνσης και της αυτονομίας.

Προφανώς δεν είναι θεμιτή καμμία υποτίμηση του κοινωνικού στοιχείου, γιατί αυτή αυτόματα οδηγεί σε υποτίμηση και της τυπικής δημοκρατίας. Η διχοτόμηση πρέπει να εξαλειφθεί, γιατί στην πραγματικότητα είναι ανύπαρκτη. Ο μετασχηματισμός των κοινωνικών σχέσεων προϋποθέτει και συνεπάγεται την επέκταση των αρχών της δημοκρατίας, από την πιο γενική αρχή μέχρι την αυτοδιάθεση του σώματος και του εαυτού μας.